

Anna Podemska-Kaluża

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

Komiksy Marzeny Sowy.

Marzi opowiada o dzieciństwie w PRL-u

Marzi: polski komiks, który odniósł międzynarodowy sukces

W 2005 roku na francuskim rynku księgarskim pojawiła się pierwsza część *Marzi* – graficznej opowieści o rudej dziewczynce żyjącej w latach 80. w PRL-u. Tym komiksem zadebiutowała Marzena Sowa, autorka jednej z najciekawszych publikacji w branży w ostatnim dwudziestoleciu i współtwórczyni niezwyklej narracji, pokazującej ważny fragment powojennej historii Polski z perspektywy dziecka, a potem nastolatki. Wydawane co roku „historie w dymkach” stworzyły cykl, który cieszy się ogromnym zainteresowaniem młodzieży i osób dorosłych. W latach 2005–2011, nakładem francuskiego wydawnictwa Dupuis, ukazało się sześć tomów historii o *Marzi*: *Petite Carpe* (tom 1, 2005)¹, *Sur la Terre comme au ciel* (tom 2, 2006)², *Rezystor* (tom 3, 2007)³, *Le Bruit des villes* (tom 4, 2008)⁴, *Pas de liberté sans solidarité* (tom 5, 2009)⁵, *Tout va mieux...* (tom 6, 2011)⁶.

Dla Francuzów komiksowa opowieść o dziewięcioletniej *Marzi* stała się wydawniczym odkryciem 2005 roku i ekscytującą lekturą. Książka, której scenariusz napisała Polka, a rysunkami opatrzył Sylvain Savoia, niezwykle szybko okazała się bestsellerem nad Sekwaną, niedługo potem w państwach frankofońskich, a w 2008 roku uzyskała nominację do nagrody na Międzynarodowym Festiwalu w Angoulême. W ciągu niespełna dziesięciu lat od premiery pierwszego tomu *Marzi* została przetłumaczona na inne języki, między innymi na hiszpański, włoski i angielski i co więcej, wzbudziła duże zainteresowanie na rynku amerykańskim. Cykl o dziewczynce z kraju położonego gdzieś w Europie Środkowej osiągnął międzynarodowy sukces: ukazał się nawet w tak odmiennych od europejskiego kręgach kulturowych jak Chiny i Korea Południowa. Warto też odnotować, że na francuskim rynku wydawniczym pojawiły się dwie edycje zbiorowe cyklu, w formie tomów dla

¹ M. Sowa, S. Savoia, *Petite Carpe*, Dupuis, Marcinelle 2005.

² Ciż, *Sur la terre comme au ciel*, Dupuis, Marcinelle 2006.

³ Ciż, *Rezystor*, Dupuis, Marcinelle 2007.

⁴ Ciż, *Le Bruit des villes*, Dupuis, Marcinelle 2008.

⁵ Ciż, *Pas de liberté sans solidarité*, Dupuis, Marcinelle 2009.

⁶ Ciż, *Tout va mieux...*, Dupuis, Marcinelle 2011.

kolekcjonerów: *La Pologne vue par les yeux d'une enfant* (wydanie zbiorcze, tom 1, 2008)⁷ oraz *Une enfant en Pologne* (wydanie zbiorcze, tom 2, 2009)⁸.

Elegancka forma publikacji w twardej oprawie stanowiła dowód uznania dla kreatywności twórców *Marzi* i niesłabnącej popularności komiksu na frankofońskim rynku księgarskim. Polska premiera miała miejsce 1 stycznia 2007 roku, kiedy Egmont Polska wydał *Marzi. Dzieci i ryby głosu nie mają* w serii „Klasyka polskiego komiksu”. W Polsce ukazały się jeszcze dwie pozycje cyklu: *Marzi. Hałasy dużych miast* (premiera 3 grudnia 2008) i *Marzi. Nie ma wolności bez solidarności* (październik 2011). W polskich wydaniach każda z trzech opublikowanych części zawierała po dwie opowieści graficzne, które we Francji funkcjonowały autonomicznie. W efekcie *Marzi. Dzieci i ryby głosu nie mają* to połączenie dwóch pierwszych części francuskich *Marzi: Petite carpe / Sur la Terre comme au ciel*⁹; *Marzi. Hałasy dużych miast* składa się z dwóch francuskich odpowiedników: Tome 3 *Rezystor*, Tome 4 *Le bruit des villes*¹⁰; zaś *Marzi. Nie ma wolności bez solidarności* powstało z zespolenia piątego i szóstego tomu w cyklu francuskim: *Pas de liberté sans solidarité* i *Tout va mieux...*¹¹.

Również w Polsce cykl Sowy i Savoii cieszył się bardzo dużym zainteresowaniem czytelnictwem, dlatego wydawnictwo Egmont Polska zdecydowało się na drugie wydanie pierwszej części *Marzi. Dzieci i ryby głosu nie mają* w październiku 2011. Na bardzo pozytywny odbiór w Polsce istotny wpływ miał fakt, że komiksy te zyskały ogromną popularność we Francji¹². Podkreślono to w nocie Wydawnictwa Egmont Polska: „*Marzi* powstała z myślą o czytelnikach nieznających realiów PRL i mimo dużych barier społeczno-kulturowych została na rynku frankofońskim ciepło przyjęta przez krytykę”¹³. Obecnie uznaje się *Marzi* za klasyczną pozycję w kategoriach: komiks biograficzny, komiks historyczny, komiks obyczajowy. Polscy czytelnicy, zwłaszcza młodzież, zaliczyli komiksy Sowy do kategorii „książek naprawdę bombowych”¹⁴, które warto przeczytać – takich, które frapują pomysłem, koncepcją, wspólnotą osobistych doświadczeń. Wśród czytelnictwa wyrażonych online o *Marzi. Hałasach Dużych Miast* można znaleźć wypowiedzi będące przekonującymi i szczerymi świadectwami odbioru:

Już kiedy przeczytałam pierwszy tom komiksu o *Marzi* wiedziałam, że zdobędę kolejny. Ta mała dziewczynka mną zawładnęła. Uśmiechałam się do siebie czytając o podobnych

⁷ Ciż, *La Pologne vue par les yeux d'une enfant*, Dupuis, Marcinelle 2008.

⁸ Ciż, *Une enfant en Pologne*, Dupuis, Marcinelle 2009.

⁹ Ciż, *Marzi. Dzieci i ryby głosu nie mają*, Egmont, Warszawa 2007.

¹⁰ Ciż, *Marzi. Hałasy dużych miast*, Egmont, Warszawa 2008.

¹¹ Ciż, *Marzi. Nie ma wolności bez solidarności*, Egmont, Warszawa 2011.

¹² Zob. *Komiks o PRL podbija francuski rynek*. 02.02.2009. <http://fakty.interia.pl/ciekawostki/news-komiks-o-prl-podbija-francuski-rynek,nId,853988> [dostęp: 21.12.2016].

¹³ *Marzi – 1 – Dzieci i ryby głosu nie mają*. 2011. www.komiks.gildia.pl/komiksy/marzi/1 [dostęp: 21.12.2016].

¹⁴ *Marzi – Dzieci i ryby głosu nie mają* Marzena Sowa. 24.10.2007. http://forum.gazeta.pl/forum/w,16375,71002711,71002711,Marzi_Dzieci_i_ryby_glosu_nie_maja_Marzena_Sowa.html [dostęp: 29.12.2016].

sytuacjach do tych moich w dzieciństwie. Czytałam też o wydarzeniach z mojego miasta, w którym się wychowałam i mieszkam. Mam sentyment do Marzi i autorki komiksu. Na pewno wrócę do tej pozycji w przyszłości i będę je czytać moim chrześniakom i dzieciom, o ile się pojawią ;) ¹⁵.

...

Bardzo dobra kontynuacja poprzedniego tomu. Komiks tym razem jest utrzymany w poważniejszym klimacie (działalność solidarności, strajki związkowców, bunt przeciw komunizmowi), jednak wciąż czyta się bardzo dobrze i z zapartym tchem. Nie zabrakło miejsca dla elementów komediowych, dlatego nie należy obawiać się przesadnej sztywności ¹⁶.

...

Świetny komiks. I tyle. Z dużą nostalgią i sentymentem go przeczytałam, aczkolwiek nie tęsknię jakoś za tamtymi czasami... Polecam wszystkim ¹⁷.

O sukcesie wydawniczym *Marzi* zdecydowało kilka istotnych czynników. Określił je Kuba Oleksak w recenzji części trzeciej *Nie ma wolności bez solidarności*:

To historia lekka, chwytliwa, przyjemna. Ładnie opakowana i dobrze zrobiona. Utrzymana w duchu komiksu mainstreamowego i jego poetyce podejmuje tematy zarezerwowane raczej dla twórców z większymi ambicjami. Dla Francuza czy Amerykanina to historia ujmująca swoją egzotyką. W Polaku natomiast budzi rzewne wspomnienia dzieciństwa ¹⁸.

Niewątpliwie ogromną wartością *Marzi* jest zamysł autorki, aby ten cykl komiksowy zaadresować do cudzoziemców, dla których historia Polski po 1980 roku jest zupełnie nieznaną kartą. Koncepcja opowieści graficznych Sowy uwzględnia też odbiór artystyczny polskich czytelników, zwłaszcza tych, którzy okres PRL-u znają jedynie z zapośredniczonych opowieści. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden istotny aspekt funkcjonowania *Marzi* w polskiej rzeczywistości: ze względu na poruszaną problematykę przełomu ustrojowego w 1989 roku trzecia część *Nie ma wolności bez solidarności* została objęta honorowym patronatem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Fundacji Instytut Lecha Wałęsy ¹⁹. Co ciekawe, ta część cyklu zwróciła uwagę polskiego establishmentu, ponieważ próbowano zdyskontować międzynarodowy sukces opowieści Sowy i Savoi dla celów politycznych: komiksowe planse stały się elementem kampanii promocyjnej polskiej prezydencji

¹⁵ Natalia Katarzyna. 10.09.2011, wpis na stronie: Hałasy Dużych Miast – Marzena Sowa (74770) lubimyczytac.pl/ksiazka/74770/halasy-duzych-miast [dostęp: 29.12.2016].

¹⁶ Chudi X 3.04.2015, wpis na stronie: Hałasy Dużych Miast – Marzena Sowa (74770) lubimyczytac.pl/ksiazka/74770/halasy-duzych-miast [dostęp: 29.12.2016].

¹⁷ Henioo 27.05.2015, wpis na stronie: Hałasy Dużych Miast – Marzena Sowa (74770) lubimyczytac.pl/ksiazka/74770/halasy-duzych-miast [dostęp: 29.12.2016].

¹⁸ *Marzi tom 3: Nie ma wolności bez solidarności*. 18.07.2013. kolorowezeszyty.blogspot.com/2013/07/1334-marzi-tom-3-nie-ma-wolnosci-bez.html [dostęp: 28.12.2016].

¹⁹ Fundacja Instytut Lecha Wałęsy przyznała honorowy patronat również pierwszej części cyklu *Marzi – Dzieci i ryby głosu nie mają*. Informacje na stronie: www.ilw.org.pl/.../320-instytut-lecha-walesy-objal-honorowym-patronatem-albumy [dostęp: 28.12.2016].

w Unii Europejskiej²⁰. Postać Marzi została również wprowadzona w przestrzeń interaktywnej ekspozycji pt. *Droga do jedności – 1945–2004: Komunizm. Solidarność. Unia Europejska*, którą Muzeum Historii Polski przygotowało w Brukseli z okazji objęcia przez Polskę przewodnictwa w Unii Europejskiej. Wystawa odbyła się w dniach 21–28 października 2011 roku, w przestrzeni miejskiej w Parc du Cinquantenaire (Plaine du Chien Vert), w ramach Programu Kulturalnego Polskiej Prezydencji w Radzie UE. Honorowy patronat nad wystawą objął Jerzy Buzek, ówczesny przewodniczący Parlamentu Europejskiego²¹. Celem tego wydarzenia kulturalnego promującego nasz kraj było pokazanie historii Polski na tle wydarzeń, które działy się w Europie Środkowej i Wschodniej w latach 1945–2004. Bohaterce komiksu Sowy przypadła szczególna rola: jako ikona kultury została przewodnikiem w części ekspozycji poświęconej historii Polski lat 80. XX wieku²².

Oprócz uznania miłośników komiksów na całym świecie i bardzo ciepłych recenzji krytyków *Marzi* uzyskiwała wyróżnienie szczególnie cenione w branży. W 2012 roku trzecia część pt. *Nie ma wolności bez solidarności* była nominowana do najważniejszej nagrody w świecie komiksu – amerykańskiej Nagrody Eisnera²³, nazywanej często „Komiksowym Oscarem”²⁴. W kategorii „Najlepszy komiks oparty na faktach” *Marzi* walczyła o to prestiżowe wyróżnienie z opowiadającym o XIX-wiecznej podróży dookoła świata *Around the World* Matta Phelana, historią jednego z najbardziej znanych seryjnych morderców *Green River Killer: A True Detective Story* napisaną przez syna detektywa prowadzącego śledztwo, Jeffa Jensena do rysunków Jonathana Case’a, losami japońskiego oddziału piechoty pod koniec II wojny światowej w *Onward Towards Our Noble Deaths* autorstwa Shigeru Mizuki i rodzinną sagą wietnamskich uchodźców w *Vietnamerica* stworzoną przez GB Trana²⁵.

²⁰ *Marzi tom 3: Nie ma wolności bez solidarności*. 18.07.2013. kolorowezeszyty.blogspot.com/2013/07/1334-marzi-tom-3-nie-ma-wolnosc-bez.html [dostęp: 28.12.2016].

²¹ Wystawa Muzeum Historii Polski „Droga do jedności: 1945–2004”. 19.10.2011. <http://dzieje.pl/aktualnosci/w-brukseli-wystawa-o-polskiej-drodze-do-wolnosc-i-ue> [dostęp: 28.12.2016].

²² *Polska wystawa w Brukseli – Świat z za krat*. 17.08.2011. www.polskieradio.pl/106/15/Artykul/420362,Polska-wystawa-w-Brukseli [dostęp: 28.12.2016].

²³ *Egzotyczne historie o życiu w Polsce, które zadziwiły*. 10.07.2012. <https://www.polskieradio.pl/24/1022/Artykul/643053,Egzotyczne-historie-o-zyciu-w-Polsce-ktore-zadziwily-swiat> [dostęp: 29.12.2016].

²⁴ Nagroda Eisnera (pełna nazwa: The Will Eisner Comic Industry Award – Nagroda Przemysłu Komiksowego imienia Willa Eisnera) – nagroda nazwana na cześć Willa Eisnera, pioniera komiksu amerykańskiego, scenarzysty i rysownika komiksowego, stałego gościa ceremonii rozdania nagród (aż do śmierci w 2005 roku). Jest wyróżnieniem przyznawanym corocznie w 36 kategoriach przez pięcioosobową komisję profesjonalistów ze świata komiksu. Po raz pierwszy Nagrody Eisnera rozdano w 1988 roku podczas Międzynarodowego Konwentu Komiksowego (Comic-Con International) w San Diego, w Kalifornii, w Stanach Zjednoczonych. W środowisku komiksowym jest ogólnie uznawana za najważniejszą nagrodę w branży i nazywana Oscarem komiksu. Nagroda Eisnera została utworzona w miejsce Nagród Kirby’ego, przyznawanych w latach 1985–1987. Informacje za: *Nagroda Eisnera*. www.ramotowscy.pl/strona-Nagroda_Eisnera.asp [dostęp: 29.12.2016].

²⁵ „*Marzi*” nominowana do Eisnera!. 05.04.2012. booklips.pl/newsy/marzi-nominowana-do-eisnera/ [dostęp: 29.12.2016].

Autorka *Marzi* pozostaje jedyną polską scenarzystką komiksu, która otrzymała nominację do tak prestiżowej nagrody branżowej.

Autobiograficzność komiksów Marzeny Sowy: „Marzi to ja!”

Pomimo ugruntowanej pozycji Sowy w dziedzinie opowieści graficznych niewiele wiadomo o autorce, która odniosła spektakularny sukces na europejskim rynku wydawniczym. W obiegu polskiej kultury popularnej autorka *Marzi* funkcjonuje jako „komiksowa Sowa” z okładki „Wysokich Obcasów”²⁶, „eksportowa scenarzystka”²⁷, a nawet celebrytka stabloidyżowanych mediów²⁸. Adam Gawęda skomentował taki sposób kreowania wizerunku następująco: „Media uwielbiają takie tematy: oto Polka na «wygnaniu» tworzy komiks o tym, jak było w PRL-u, wydaje go we Francji i odnosi sukces, a teraz powraca do Ojczyzny, by promować polskie wydanie tego dzieła”²⁹. Poza konwencją doniesień medialnych „Polka na obczyźnie potrafi”, czytelnik *Marzi* w niewielkim stopniu ma szansę poznać podstawowe dane biograficzne artystki. Pozbiera je z notatek prasowych i wywiadów nieautoryzowanych przez Sowę. W krótkim biogramie, autorstwa Michała Błażejczyka, zostały odnotowane podstawowe ustalenia jej życiorysu:

Marzena Sowa, ur. w 1979 roku w Stalowej Woli, studia wyższe magisterskie rozpoczęła na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, a ukończyła na Uniwersytecie Michel de Montaigne w Bordeaux. Od 2001 mieszka we Francji, w Szampanii, a od półtora roku mieszka również w Brukseli. Jest autorką autobiograficznego komiksu *Marzi* wydawanego przez Dupuis, do którego rysunki robi Sylvain Savoia. Jak dotąd ukazały się 3 tomy tej książki. Pracuje również jako tłumacz filmów dokumentalnych³⁰.

Za Wikipedią warto uzupełnić ten zapis o nowsze informacje:

10 lipca 2011 Marzena Sowa została Ambasadorem Stalowej Woli. Po sukcesie wydawniczym *Marzi*, która doczekała się tłumaczenia na hiszpański i angielski, rozpoczęła współpracę z innymi rysownikami, między innymi z Sandrine Revel, z którą wydała komiks o dorastaniu w czasach stalinizmu oraz z Krzysztofem Gawronkiewiczem o powstaniu warszawskim. Pierwszy tom tej serii ukazał się w sierpniu 2014³¹.

Z notatek wydawniczych czytelnik dowie się, że po sukcesie *Marzi* na rynkach europejskich zaistniały trzy kolejne komiksy Sowy, które współtworzyła z różnymi

²⁶ Zob. *Komiksowa Sowa. Z Marzeną Sową rozmawiała Dominika Buczak*. 15.10.2007. www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,96856,4572982.html [dostęp: 22.12.2016].

²⁷ Sebastian Chociński, *Historia w obrazkach: Posępność z nutką nadziei*. 12.11.2014. esensja.pl/komiks/recenzje/tekst.html?id=19614 [dostęp: 07.01.2017].

²⁸ Zob. A. Gawęda w *Absurdach PRL-u w obrazkach* napisał: „Marzena Sowa była «gwiazdą» tegorocznego Międzynarodowego Festiwalu Komiksu w Łodzi, a nawet trafiła na okładkę *Wysokich Obcasów*”. ksiazki.onet.pl › Recenzje [dostęp: 04.01.2017].

²⁹ Tamże.

³⁰ M. Błażejczyk, *Marzena Sowa*. www.komiks.gildia.pl/tworcy/marzena_sowa [dostęp: 20.12.2016].

³¹ Wikipedia Wolna Encyklopedia. https://pl.wikipedia.org/wiki/Marzena_Sowa [dostęp: 20.12.2016].

rysownikami: *N'embrassez pas qui voulez* (autor rysunków Sandrine Revel, 2012)³²; *L'Insurrection: Avant l'orage*, (autor rysunków Krzysztof Gawron, tom 1, 2014)³³; *L'histoire de poireaux, de vélos, d'amour et autres phénomènes...* (autor rysunków Aude Soleilhac, 2015)³⁴.

Tu trzeba zaznaczyć, iż dwa komiksy spośród wymienionych ukazały się w polskiej edycji prawie równocześnie z premierą na rynku francuskim. To oczywiście komiks zrealizowany z Sandrine Revel, którego polskie wydanie nosiło tytuł *Dzieci i ludzie* (2012)³⁵ oraz pierwsza część *Powstania* – pod tytułem *Za dzień, za dwa* (2014)³⁶, który jest efektem współpracy Sowy z utytułowanym rysownikiem Krzysztofem Gawronkiewiczem. Poza problematyką historyczną, odwołującą się do zrywu powstańczego z 1944 roku, o wyjątkowości ostatniego tekstu kultury świadczy fakt, że kilka planszy z „historiami w dymkach” z *Za dzień, za dwa* (wraz z jedną kartą z *Achtung Zelig!* K. Gawronkiewicza) zostało częścią ekspozycji warszawskiego Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN.

Kontekst biograficzny, niepełny i ogólnie zarysowany, stanowi ważny punkt odniesienia do rozmowy o *Marzi* jako autobiograficznej wypowiedzi komiksowej. Artystka uczyniła dziesięcioletnią dziewczynkę narratorką swojej opowieści graficznej. Tytułowa bohaterka jest córką robotnika zatrudnionego w hucie i mieszka w wielkim blokowisku w przemysłowym mieście. Rodzina dziewczynki należy do stosunkowo dobrze sytuowanych i można określić ją mianem religijnej. Uważny czytelnik szybko odkrywa, że *Marzi* – bohaterka trylogii „w dymkach”, ta „mała, ruda Polka z wielkimi niebieskimi oczami” – stanowi *alter ego* autorki. „Miejsca wspólne” pomiędzy biografią Sowy a historią dojrzewania bohaterki są znaczące dla komiksowego cyklu. Ich zaistnienie w narracji werbalnej i wizualnej przyczyniło się do wyznania scenarzystki: „*Marzi to ja!*”³⁷. Sowa potwierdziła, że „komiks jest opowieścią o jej własnym dzieciństwie w Polsce przed upadkiem komunizmu”³⁸. To oznacza, że „historie w dymkach” odzwierciedlają osobiste wspomnienia i doświadczenia autorki z dzieciństwa spędzonego w PRL-u. W rozmowie z Dominiką Buczak scenarzystka jednoznacznie zdefiniowała osobiste związki z kreacją głównej bohaterki cyklu:

Jak wiele jest *Marzeny* w *Marzi*? Jak wiele jest *Marzi* w *Marzenie*? *Marzi to Marzena*, czyli ja. Komiksy są autobiograficzne. Oczywiście Sylvain, autor rysunków, zinterpretował moje historie po swojemu. W dzieciństwie nie wyglądałam tak jak *Marzi*. Na rysunkach

³² M. Sowa, S. Revel, *N'embrassez pas qui voulez...*, Dupuis, Marcinelle 2012.

³³ M. Sowa, K. Gawron, *L'Insurrection: Avant l'orage*, tom 1, Dupuis, Marcinelle 2014.

³⁴ Taż, A. Soleilhac, *L'histoire de poireaux, de vélos, d'amour et autres phénomènes...*, Bamboo Édition, Charnay-lès-Mâcon 2015.

³⁵ Taż, S. Revel, *Dzieci i ludzie*, Wydawnictwo Centrala, Poznań 2012.

³⁶ Taż, K. Gawronkiewicz, *Powstanie. Za dzień, za dwa*, Kultura Gniewu, Warszawa 2014.

³⁷ A. Szukiewicz, *Marzena Sowa: Marzi to ja!* 02.02.2008. <https://cafebabel.com/pl/article/marzena-sowa-marzi-to-ja-5ae0050ff723b35a145dcda5/> [dostęp: 10.01.2017].

³⁸ M. Galiczek, S. Krempa, *Marzi. Hałasy dużych miast. Marzena Sowa, Sylvain Savoia*. www.granice.pl/recenzja,marzi-halasy-duzych-miast,1657 [dostęp: 10.01.2017].

mam wielkie niebieskie oczy, które sugerują ciekawość świata. Wszystkie postaci mają komiksowy wygląd³⁹.

W licznych wywiadach, szczególnie tych udzielonych po publikacjach poszczególnych części w Polsce, autorka podkreślała, że jej gry z autobiograficznością w kreacji głównej postaci miały uwiarygodnić opowieść o dzieciństwie i adolescencji robotniczego dziecka z blokowiska. Znamienne jest też podkreślanie wymiaru egzystencjalnego prowadzonej narracji: „Jaka jest prawdziwa „Marzi”? – Nie wiem czy cierpiałam jakoś przez komunizm, w tym komiksie chciałam pokazać, że bardziej cierpiałam [...], że byłam jedynaczką”⁴⁰. W historii opowiedzianej przez Sowę najważniejsze pozostaje dziecko i jego sposób percepcji najbliższego otoczenia. Wprawdzie cykl komiksów został stworzony przez dorosłą kobietę, ale jest powrotem do czasów dzieciństwa w socjalistycznym społeczeństwie: rzeczywistość ta została zrelacjonowana z perspektywy dziewczynki żyjącej „tam i wówczas”. *Marzi* to komiks ze zwykłymi, codziennymi historiami: o karpniu w wannie przed Wigilią, o kolejkach po papier toaletowy, o smaku gumy balonowej, o pragnieniu posiadania lalki Barbie z Pewexu, o zajęciach korekcyjnych w szkole itp. W centrum tych narracji z czasów kryzysu gospodarczego znajduje się dorastająca obserwatorka, która z zaciekawieniem przygląda się rzeczywistości lat 80. To właśnie dziecięcość jako kategoria organizacji wypowiedzi komiksowej określa sposób widzenia otoczenia, językowe ukształtowanie wypowiedzi narratorki, a także graficzny sposób przedstawiania świata. „Rzadko która książka potrafi tak perfekcyjnie uchwycić świat dorosłych widziany oczami dziecka”⁴¹ – napisał znany amerykański scenarzysta komiksowy, Mike Carey. I wywołać autentyczne zainteresowanie dzisiejszych trzydziesto- i czterdziestoletnich odbiorców. Z postacią łączy ich wspólnota doświadczenia: odnajdują w komiksie opisy życia obyczajowego, które świetnie znają z autopsji, identyfikują się z sytuacjami egzystencjalnymi, które też przeżyli, wracają do PRL-u, którego są ostatnim pokoleniem i który był dla nich krainą spełnionego dzieciństwa. Nie powinna dziwić diagnoza przedstawiciela tej grupy czytelników Krzysztofa Stelmarczyka, że *Marzi* to „przede wszystkim historia obyczajowa, wypełniona doświadczeniami, które moje pokolenie (rocznik 1977) dzieli ze sobą. Dostajemy zestaw historii, które w mniejszym lub większym stopniu przeżywalismy niemal wszyscy”⁴².

Sowa nakreśliła szczególnie fresk tamtych lat, widziany oczami dziewczynki z robotniczej rodziny. Jedna z recenzji trzeciej części cyklu o *Marzi* została opatrzona

³⁹ *Komiksowa Sowa. Z Marzeną Sową rozmawiała...*

⁴⁰ Marzena Sowa specjalnie dla TVP.pl – rozmowa z autorką komiksu *Marzi*. 17.12.2012: <http://www.tvp.pl/kultura/aktualnosc/marzena-sowa-specjalnie-dla-tvpp1-rozmowa-z-autorka-komiksu-marzi/9462280> [dostęp: 12.01.2017].

⁴¹ Komiks „*Marzi*” chwalony w USA. 07.02.2012. booklips.pl/newsy/komiks-marzi-chwalony-w-usa/ [dostęp: 15.01.2017].

⁴² *Back to PRL* [recenzja komiksu *Marzi* tom 3: *Nie ma wolności bez solidarności*]. 11.02.2012. booklips.pl/recenzje/back-to-prl/ [dostęp: 31.01.2017].

tytułem *Komuna w kolorze*⁴³, które to określenie znakomicie ujmuje i konwencję narracji wizualnej, i sposób opisu przedstawianej rzeczywistości. Sowa potrafiła pokazać socjalistyczną „przaśność” bez martyrologii, przytłaczającej dokumentalnej kliszy, za to z poczuciem humoru, a nawet z empatią do absurdów PRL-u, którym przygląda się jej dorastająca bohaterka. Zdaniem Marty Cobel-Tokarskiej autorka *Marzi* jest ikoną pokolenia trzydziestolatków, którzy

[...] nie doświadczyli w PRL zbyt wielu złych rzeczy, a jeśli nawet, to raczej nie za sprawą systemu. Nie była to ich dorosła rzeczywistość, w której musieliby dokonywać trudnych wyborów i ponosić ich konsekwencje. Jednocześnie lata osiemdziesiąte to jedyny PRL, jaki znają. Wspominając dzieciństwo, wspominają PRL; te wspomnienia są dla nich ważne, czynią ich bowiem świadkami pewnej historycznej epoki, której młodszy od nich już osobiście nie doświadczyli i nie mają szansy doświadczyć. Data urodzenia może nawet dawać swoiste poczucie wyższości – „trzydziestolatki” mogą wspominać PRL zupełnie bezkarnie, mając przewagę zarówno nad starszymi (którzy na taką niewinność nie mogą sobie pozwolić), jak i młodszymi (którzy nie mają czego wspominać)⁴⁴.

Tę generację, do której należy autorka *Marzi*, Cobel-Tokarska nazwała „ostatnim pokoleniem PRL-u”⁴⁵.

Historia nakreślona ołówkiem i kredkami

Marzi jest komiksem autobiograficznym, który odwołuje się do autentycznych wydarzeń z lat 80. XX wieku. Postać dziecięcego narratora jest uważnym, choć osamotnionym, obserwatorem wydarzeń tworzących historię PRL-u w schyłkowej fazie komunizmu. Przygląda się strajkom robotniczym, ponieważ uczestniczy w nich ojciec. Rejestruje wydarzenia związane z wybuchem elektrowni w Czarnobylu, gdyż ta katastrofa wywołała panikę społeczną i poczucie zagrożenia w rodzinnym mieście. Opowiada o groteskowości życia w „kryzysowej Polsce”, gdyż kolejkowa rzeczywistość „po wszystko” stała się doświadczeniem egzystencjalnym jej rodziców. Towarzysząc dorosłym w peregrynacji przez absurdalny świat schyłkowego PRL-u, dziewczynka przygląda się zmianom zachodzącym w otoczeniu i w polskim społeczeństwie, ale często nie rozumie aktualnych zdarzeń (np. przyczyn powstania „Solidarności”), dlatego relacjonuje je naiwnie i momentami pretensjonalnie, tak jak czyni zazwyczaj dziecko.

Marzi można określić mianem komiksowego tryptyku poświęconego najnowszej historii Polski, chociaż dzieje naszego państwa i społeczeństwa w ostatniej fazie socjalizmu nie konstytuują podstawowego planu zdarzeń. Trudno wyobrazić sobie tę opowieść graficzną bez przywołania podstawowego kontekstu historycznego.

⁴³ D. Bartosik, *Komuna w kolorze* [rec. M. Sowa, S. Savoia, *Marzi. Hałasy Dużych Miast*] 31.08.2012. komiks.bestiariusz.pl/komiksy/recenzje/1839/komuna-w-kolorze [dostęp: 28.12.2016].

⁴⁴ M. Cobel-Tokarska, *Ostatnie pokolenie PRL: pamięć „trzydziestolatków”*, [w:] *Socjologia czasu, kultury i ubóstwa*, red. K. Górniak, T. Kanasz, B. Pasamonik, J. Zalewska, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2015, s. 128.

⁴⁵ Tamże, s. 126.

Trzeba jednak podkreślić, że ten spory fragment polskiej historii najnowszej został „przefiltrowany” przez emocje i indywidualny punkt widzenia osób ważnych dla dziecięcej narratorki. Osobista, momentami intymna opowieść dziewięcioletki powstała nie tylko ze wspomnień Sowy, ale zawiera wiele faktów zrelacjonowanych scenarzystce przez najbliższych członków rodziny. Sugestywność i ekspresja komiksu wynika zatem z bardzo subiektywnego odbioru wydarzeń historycznych, a nie z samego faktu ich przedstawienia. Magdalena Galiczek i Sławomir Krempa w recenzji *Hałasów dużych miast* dla Granice.pl zwrócili uwagę, w jaki sposób jest przekazywana historia PRL-u:

Niejąko na marginesie opowieści o życiu zwykłego, przeciętnego dziecka mamy więc szansę poznać najważniejszych bohaterów i wydarzenia historyczne tego okresu. Pielgrzymka Papieża-Polaka do kraju, działalność Lecha Wałęsy w okresie jego szczytowej wielkości, a z drugiej strony – generał Wojciech Jaruzelski i wprowadzenie w kraju stanu wojennego oraz brutalne tłumienie strajków – to wszystko tematy, które podejmuje Sowa⁴⁶.

Marzi jest pamiętnikiem czasów trudnych dla bohaterki i jej rodziny. W *Komiksowej Sowie* autorka scharakteryzowała swoją opowieść graficzną następująco: „To opowieść o normalnym życiu w czasie nienormalnych trudności. O tym, że tutaj razem wszyscy sobie radziliśmy”⁴⁷. Ten aspekt bardzo silnie został podkreślony w omówieniu wydawniczym pierwszej części *Marzi. Dzieci i ryby głosu nie mają*: „Niepowiązane fabularnie historie ukazują świat, którego logikę narzuca wola przetrwania”⁴⁸. Sowa i Savoia tak przekonująco odwzorowali w komiksie rzeczywistość lat 80. w Polsce, że dla Stelmarczyka *Marzi* „to magiczny wehikuł czasu, pozwalający przenieść się w przeszłość, która odeszła i nie wróci”⁴⁹.

Historia, obecna we wszystkich częściach cyklu, najsilniej ujawnia się w trzecim tomie opowieści o dzieciństwie w Polsce – *Nie ma wolności bez solidarności*. *Marzi*, już dorastająca nastolatka, opowiada o zmieniających się kalejdoskopowo zdarzeniach pomiędzy latem 1988 roku a 1991 rokiem, w którym nowy solidarnościowy rząd zapoczątkował transformację gospodarczą. Dla *Marzi* to czas rozstania z dzieciństwem i okres dorastania, w który niezwykle mocno wpisały się: ostatnie strajki robotnicze, upadek komunizmu w Europie Wschodniej, obrady Okrągłego Stołu, pierwsze wolne wybory parlamentarne i powołanie Lecha Wałęsy na urząd Prezydenta RP. Ranga tych wydarzeń dla dorastającej bohaterki, jej najbliższych i dzisiejszego odbiorcy została podkreślona w *Opisie Wydawcy*:

Poszczególne epizody pokazują codzienność Polski z tamtych czasów – strajki, pacyfikacje zakładów pracy, biedę i niepokój o przyszłość. Wśród codziennych zdarzeń szczegól-

⁴⁶ *Marzi. Hałasów dużych miast*, Marzena Sowa, Sylvain Savoia. www.granice.pl/recenzja,marzi-halasy-duzych-miast,1657 [dostęp: 10.01.2017].

⁴⁷ *Komiksowa Sowa. Z Marzeną Sową rozmawiała...*, www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,96856,4572982.html [dostęp: 22.12.2016].

⁴⁸ *Marzi – 1 – Dzieci i ryby głosu nie mają*. www.komiks.gildia.pl/komiksy/marzi/1 [dostęp: 21.12.2016].

⁴⁹ *Back to PRL...*

nie wypukłona została niezwykła atmosfera końca lat 80, atmosfera nadziei na zmiany, rozbudzonej po niemal dekadzie politycznego marazmu. W albumie przedstawiono strajk w hucie Stalowa Wola, obrady okrągłego stołu i powołanie pierwszego niekomunistycznego rządu z Tadeuszem Mazowieckim na czele⁵⁰.

Hubert Kuberski w recenzji *Marzi. Nie ma wolności bez solidarności* dla czasopisma historycznego „Mówią Wieki” tak określił znaczenie tej części w dyskursie o tamtych zdarzeniach:

Trzeci tom przygód córki robotnika z Huty Stalowa Wola to dzieło przywołujące przełomowy okres wydostawania się Polaków z peerelowskich miazmatów i czasu nadziei związanego z nadejściem wolnej Polski [...]. Dzięki cyklowi o *Marzi* europejscy fani komiksu mogą się dowiedzieć, jak polscy robotnicy zapoczątkowali upadek komunizmu w ramach wschodnioeuropejskiego domina na długo przed obaleniem muru berlińskiego⁵¹.

Od momentu premiery w 2005 roku komiks Sowy i Savoi i pełni ważną funkcję w kształtowaniu wiedzy różnych pokoleń o PRL-u. Polski wydawca serii – Egmont Polska – silnie podkreślił ten aspekt oddziaływania na odbiorcę w momencie premiery trzeciej części: „*Marzi* jest komiksem zarówno dla dorosłych, jak i dla starszych dzieci. Pierwszym uzmysławia, ile się w Polsce zmieniło, drugim opowiada, jak było. Nie pozostawia czytelnika obojętnym, przywołuje wspomnienia, zacięka, śmiesz⁵². Na stronie Instytutu Lecha Wałęsy został umieszczony fragment recenzji z „Twojego Stylu”, z której potencjalny czytelnik dowiaduje się, że „*Marzi* przybliży historię Polski. Niezakłamaną, pełną absurdu, ale ciepłą i wzruszającą. Czytają ją dorośli i ich dzieci⁵³. Bartek Biedrzycki, recenzent „Kultury Liberalnej”, twórca, wydawca i miłośnik komiksów, zwrócił uwagę na rolę, jaką *Marzi* może odgrywać w edukacji młodego pokolenia:

Z pewnością to właśnie ludzie, którym doświadczenie życia w socjalizmie realnym, groteskowym czy schyłkowym jest z natury obce, są docelowym odbiorcą „*Marzi*”. Sowa, tworząc swoją historię, bawiła się nieco w Mickiewicza, pewne rzeczy mitologizując, pewne usentymentalniając, inne nieco upraszczając. Tworząc produkt z myślą o odbiorcy zagranicznym, mimowolnie sprawiła, że Polak może się nim mniej zachwycić. Ale chociaż opinie „byłem, widziałem”, będą czasem uzasadnione, warto sięgnąć po wszystkie wydane u nas tomy. Jeżeli nawet nie w celu odbycia wcale nie sentymentalnej podróży w „kraj lat dziecińczych”, to po to, aby naszym, obecnie kilkuletnim dzieciom, dać kiedyś te pięknie ilustrowane książki i móc wzbogacić lekturę własnymi opowieściami o tym, „jak to drzewiej bywało”. Gwarantuję wam, że dla młodego umysłu ta wizja PRL

⁵⁰ *Marzi #3: Nie ma wolności bez solidarności*. <http://alejakomiksu.com/komiks/11935/Marzi-3-Nie-ma-wolnosci-bez-solidarnosci/> [dostęp: 26.01.2017].

⁵¹ H. Kuberski, *Marzi. Nie ma wolności bez solidarności*. „Mówią Wieki” 2011, nr 12. 19.12.2011. www.mowiaiwieki.pl/index.php?page=ksiazki&id=20 [dostęp: 28.01.2017].

⁵² *Marzi #3: Nie ma wolności bez solidarności*. <http://alejakomiksu.com/komiks/11935/Marzi-3-Nie-ma-wolnosci-bez-solidarnosci/> [dostęp: 26.01.2017].

⁵³ *Nie ma wolności bez solidarności*. www.ilw.org.pl/.../320-instytut-lecha-walesy-objal-honorowym-patronatem-albumy [dostęp: 28.12.2016].

może być równie frapująca jak perypetie nieznannej mu bliżej rasy niziołków z zachodnich rubieży Śródziemia⁵⁴.

Marzi i Persepolis: dwie powieści graficzne o dzieciństwie

Kiedy w 2005 roku *Marzi* zadebiutowała na francuskim rynku wydawniczym, tamtejsza publiczność i krytyka literacka zaczęły porównywać komiks Sowy z kultowym *Persepolis* Marjane Satrapi z 2001 roku. We Francji, w latach 2001–2004, ukazały się cztery tomy *Persepolis* nakładem wydawnictwa L'Association. W Polsce wydawnictwo Post opublikowało tom pierwszy i drugi w jednym wydaniu pt. *Persepolis 1: Historia dzieciństwa* w kwietniu 2006 roku⁵⁵, tom trzeci i czwarty pod nazwą *Persepolis 2: Historia powrotu* w grudniu 2007 roku⁵⁶. Wydanie zbiorcze *Persepolis* na polski rynek wydawniczy wprowadziło wydawnictwo Egmont Polska dopiero w 2015 roku⁵⁷. Z omówienia zamieszczonego w „Barwoczułości” Magdaleny Wójcickiej czytelnik dowie się, że

„Persepolis” to komiks ukazujący zmiany zachodzące w Iranie z perspektywy małej dziewczynki. Jest to swoistego rodzaju pamiętnik autorki z okresu rewolucji islamskiej. Marjane patrzy na świat naiwnie jak każde dziecko, ocenia sytuacje według swojego kodeksu wartości. Jej oceny konfrontowane są z opiniami dorosłych – jej rodziców, babci, wujków, ojców i matek koleżanek. Dzięki temu możemy spojrzeć na obalenie reżimu Szacha, wojnę z Irakiem i triumf rewolucji islamskiej z punktu widzenia dziecka i dorosłego. Możemy porównać te dwa spojrzenia i dzięki temu mieć pełniejszy obraz tego, co działo się w Teheranie – stolicy Iranu – na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku⁵⁸.

Pozycję *Persepolis* jako ważnego i opiniotwórczego tekstu ostatnich dwóch dekad ugruntowało przyznanie mu tytułu komiksu roku według magazynu „Time”⁵⁹. Dla miłośników gatunku ważnym przekazem kulturowym jest także informacja, że komiks ten został nazwany „mianem europejskiej odpowiedzi na słynnego *Mausa* Arta Spiegelmana”⁶⁰. We współczesnym społeczeństwie wiedzy opowieść graficzna

⁵⁴ B. Biedrzycki, *Witajcie w PRL-u! O „Marzi” Marzeny Sowy i Sylvaina Savoia*, „Kultura Liberalna” 2011, nr 46(149), 14.11.2011. <https://kulturaliberalna.pl/2011/11/15/biedrzycki-komiks-witajcie-w-prl-u-o-marzi-marzeny-sowy-i-sylvaina-savoia/> [dostęp: 30.01.2017].

⁵⁵ M. Satrapi, *Persepolis 1: Historia dzieciństwa*, przeł. W. Nowicki, Post Komiksy, Kraków 2006.

⁵⁶ *Taż*, *Persepolis 2: Historia powrotu*, przeł. W. Nowicki, Post Komiksy, Kraków 2007.

⁵⁷ *Taż*, *Persepolis (wydanie zbiorcze)*, przeł. W. Nowicki, Egmont, Warszawa 2015.

⁵⁸ *Marjane Satrapi* – „Persepolis: Historia dzieciństwa”. <https://magdalenawojcicka.wordpress.com/2011/08/03/marjane-satrapi-persepolis-historia-dziecinstwa/> [dostęp: 20.02.2017].

⁵⁹ Zob. tamże.

⁶⁰ Do „miejsc wspólnych” *Mausa* i *Persepolis* należy zaliczyć: formę powieści graficznej, autobiograficzność narracji, estetyczną oszczędność, uproszczony styl rysunków, czarno-białą konwencję rysunków, posługiwanie się ironią i humorem, sugestywność opowieści. Zob. *Persepolis – 1 – Historia dzieciństwa*. www.komiks.gildia.pl/komiksy/persepolis/1 [dostęp: 16.02.2017].

Satrapi zyskała status ikony popkultury XXI wieku i kultowego tekstu kultury wizualnej. Czytelnicze skojarzenia i analogie formalne powodują, że gdy w obiegu kulturowym pojawia się tytuł któregoś z części *Marzi*, bardzo szybko następują odwołania do arcydzieła Satrapi „o dorastaniu dziewczynki w czasach rewolucji islamskiej w Iranie”⁶¹. *Persepolis* i *Marzi* łączy przede wszystkim osobisty ton opowieści o dzieciństwie, autobiograficzność formy komiksowej, subiektywizacja narracji, spojrzenie na rzeczywistość dorosłych z perspektywy dziewczynki – inteligentnej obserwatorki „czasów przełomu”. Na powiązania *Marzi* z kultowym *Persepolis* wskazano również w „Booklist”, periodyku Amerykańskiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy: „Z humorem i perspektywą przypominającą «Persepolis» debiutująca Marzena Sowa pokazuje czytelnikom, jak wyglądało jej życie jako małej dziewczynki dorastającej w kraju, który wkrótce stanie się postkomunistyczną Polską”⁶². Dyskusję o poszukiwaniu analogii z kultowym komiksem Satrapi polska scenarzystka skomentowała enigmatycznie:

Przeczytałam *Persepolis*, kiedy ludzie zaczęli do niego porównywać *Marzi* [...] – Satrapi niewątpliwie przetała szlak autobiograficznym komiksom. Obie tworzymy we Francji i opowiadamy o historii i kulturze krajów, z których pochodzimy. Jednak ja piszę swoją opowieść z perspektywy małej dziewczynki. U Satrapi dzieciństwo jest tylko elementem jej historii⁶³.

Marzi: komiks, który ma potencjał oddziaływania na odbiorcę

Komiks jest sztuką ekspresyjnego opowiadania historii wpisanych w graficzne kadry. To medium, które potrafi zmotywować do refleksji, wzruszyć, rozbawić, sprowokować reakcję kontrkulturowymi treściami, wywołać dyskusję, zainicjować dyskurs społeczny. Dobry komiks potrafi zahipnotyzować wizualnie i prostą fabułę zamienić w niezwykłą opowieść koncentrującą uwagę licznego audytorium⁶⁴. Taka jest właśnie *Marzi*, choć na pewno nie należy do kategorii obrazoburczych tekstów kultury. Jako opowieść graficzna nie zyskała statusu arcydzieła gatunku i nie stanowi wybitnej emanacji osobowości artystycznej twórców. A jednak cykl Sowy i Savoii to jeden z tych ważnych komiksów współczesnych, które mają ogromny czytelniczy potencjał i potrafią skutecznie oddziaływać na świadomość odbiorców społeczeństwa informacyjnego.

Marzi stała się popularnym i niezwykle chętnie czytany tekstem kultury, ponieważ umiała zaabsorbować uwagę cyfrowych tubylców i bibliofilów rozkochanych w papierowych książkach. Czytelnicze spotkanie z komiksowym cyklem o *Marzi* może zachęcić do podjęcia próby odpowiedzi na pytania: jaki był egzystencjalny wymiar lat 80. w Polsce? Czego doświadczało dziecko – wnikliwy obserwator

⁶¹ *Marzi – Marzena Sowa*. polishculture.be/marzi-marzena-sowa/ [dostęp: 15.02.2017].

⁶² *Komiks „Marzi” chwalony w USA*. 07.12.2012. booklips.pl/newsy/komiks-marzi-chwalony-w-usa/ [dostęp: 15.01.2017].

⁶³ *Marzena Sowa*. Hasło, [w:] Culture.pl. culture.pl/pl/tworca/marzena-sowa [dostęp: 16.02.2017].

⁶⁴ Zob. K.T. Toepflitz, *Sztuka komiksu: próba definicji nowego gatunku artystycznego*, Czytelnik, Warszawa 1985.

ówczesnego świata dorosłych? Jak autobiograficzna forma rozrachunku z tamtymi czasami sytuuje się w nurcie przekazów o ówczesnej Polsce, dziś coraz częściej ukażywanej jako „idylliczny” PRL? Ten komiks potrafi umiejętnie zawładnąć wyobraźnią czytelników i zmotywować ich do refleksji nad istotą Historii w „trudnych czasach”. Dla dzisiejszych trzydziesto- i czterdziestolatków komiksy Sowy stanowią popkulturowe świadectwo życia u schyłku komunizmu w Polsce. Dla tej grupy odbiorczej rzeczywistość przedstawiona w *Marzi* stwarza opcję powrotu do PRL-u i przyjrzenia się ówczesnym wydarzeniom z dystansem, z perspektywy nowego stulecia i odmiennej rzeczywistości społeczno-polityczno-kulturowej. Być może ten szczególny kontakt z komiksowym tekstem przywoła odległe wspomnienia, wydobędzie na powierzchnię świadomości indywidualne przeżycia i zapomniane refleksje oraz przypomni doświadczenia typowe dla „ostatniej generacji PRL-u”. Dla zdecydowanie młodszych czytelników, szczególnie dla młodzieży wychowanej w postindustrialnej technosferze XXI wieku, ten cykl narracji „zamkniętych w dymkach” jest przywołaniem świata, który przeminął, ale wciąż funkcjonuje we wspomnieniach i opowieściach ludzi dojrzałych. Uwzględniając poszukiwania poznawcze najmłodszej grupy odbiorców, scenarzystka podjęła całkiem udaną próbę przywrócenia prawdy o tamtym skomplikowanym okresie polskiej historii XX wieku.

Marzena Sowa's Comics. Marzi Talks About Childhood in PRL

Abstract

Polish screenwriter Marzena Sowa is the author of the comics' cycle about Marzi, which was published in the years 2005–2011 and was an international success (the drawings prepared by Sylvain Savoia). The stories about the red-haired girl, the daughter of the workman and the resident of industrial city are the forms autobiographical, that show the reality of life in Poland in the 1980s. The prospect of a child, who is a careful observer of the adult world, has allowed the presentation of history of country in Central Europe at the end of communism. The cycle of Marzi presents an evocative picture of experience "last generation of PRL", is the witness to the contemporary culture and the record of the struggles of society with the problems of everyday life in "difficult times". Since its debut in 2005, the critic compares this comic diary from the time of puberty to the famous *Persepolis* of Marjane Satrapi. For the modern reader the books of Marzena Sowa is a valuable source of knowledge about Poland in the days of "Solidarity" and Lech Wałęsa, as well as the iconic comics that has a big power of social and cultural impact.

Key words: the comic, the graphical story, PRL, the children's narrator, the autobiographical form, the culture, the history

Anna Podemska-Kałuża – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Zakładzie Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego UAM w Poznaniu, autorka publikacji z zakresu edukacji wielokulturowej, poetyki odbioru różnych tekstów kultury we współczesnej szkole oraz indywidualizacji nauczania uczniów o specyficznych potrzebach edukacyjnych. Jej zainteresowania naukowo-badawcze dotyczą również zagadnień wielozmysłowości w literaturze, kulturze i edukacji oraz nowoczesnych form komunikacji, zwłaszcza w przestrzeni wirtualnej. Wspólnie z Anetą Grodecką napisała książkę *Wielozmysłowość. Filozofia i dydaktyka* (2012).